

Wiktor HEBDA

Uniwersytet Jagielloński

wiktor.hebda@uj.edu.pl

WYBORY PARLAMENTARNE W SERBII W 2020 ROKU – SZCZYT DOMINACJI POLITYCZNEJ SERBSKIEJ PARTII POSTĘPOWEJ?

ABSTRACT Serbia's Parliamentary Elections in 2020: The Peak of Political Domination of the Serbian Progressive Party?

The Serbian parliamentary elections in 2020 were not groundbreaking in political terms, but their results directly determine the immediate future of Serbs. Taking into account the current geopolitical situation in Serbia, it should be emphasized that the next four years may prove critical for the international position of this country. The elections on June 21 were special due to the circumstances in which they were held. Among them, the global problem should be mentioned – the coronavirus pandemic, which paralyzed the functioning of many countries, including Serbia. The second important factor relates to the largest anti-government protests since 2000, which began in late 2018 and lasted until the state of emergency declaration due to the threat of COVID-19. The results of the parliamentary elections in 2020 should be interpreted as the strengthening of the Serbian Progressive Party and its leader Aleksandar Vučić. Moreover, it is a clear signal that the opposition still do not have adequate public support to compete effectively with the ruling party. Nowadays, there are no political conditions for an alternation of power in Serbia. Following the impressive victory in the parliamentary elections, the Serbian Progressive Party may continue the process of increasing influence in the most important state organs.

Keywords: Serbia, Serbian Progressive Party, Aleksandar Vučić, alternation of power, parliamentary elections

Słowa kluczowe: Serbia, Serbska Partia Postępowa, Aleksandar Vučić, alternacja władzy, wybory parlamentarne

I. WPROWADZENIE

Rok 2020 w Serbii i nie tylko w tym państwie był postrzegany poprzez pryzmat poważnego zagrożenia społecznego, które określa się mianem pandemii koronawirusa. Niemniej w tym okresie miało miejsce ważne wydarzenie polityczne, jakim były czerwcowe wybory parlamentarne. Wybory te były istotne nie tylko z punktu widzenia transformacji politycznej, jaka dynamicznie zachodzi w Serbii od początku XXI w., ale przede wszystkim z perspektywy kształtowania się obecnej sceny partyjnej, którą w ostatnich latach zdominowała jedna opcja polityczna – Serbska Partia Postępowa (Srpska Napredna Stranka, SNS). Wystarczy wspomnieć, że kolejne serbskie rządy od 2012 roku współtworzyli politycy SNS, również od tego czasu funkcję prezydenta Republiki Serbii piastuje członek SNS. Należy także zaznaczyć, że dominacja SNS jest charakterystyczna również na poziomie władzy samorządowej. Ugrupowania opozycyjne, w tym niegdyś kreujące serbską politykę, tj. Partia Demokratyczna (Demokratska stranka, DS) czy Demokratyczna Partia Serbii (Demokratska stranka Srbije, DSS), już od ponad dekady są pogrążone w kryzysie, przez co ich poparcie społeczne jest niewielkie. Kolejne pomysły na rywalizację polityczną z SNS okazały się bezowocne. Przejawem nie do końca przemyślanej taktyki politycznej było zawiązanie w 2018 roku Sojuszu dla Serbii (Savez za Srbiju), który to zdecydował o bojkocie wyborów z 2020 roku. W ten sposób potencjalni wyborcy opozycji stracili możliwość oddania głosu. Z tego też względu SNS w wyborach parlamentarnych z 21 czerwca 2020 roku osiągnęła historyczny sukces w postaci blisko 61% poparcia. Wynik ten świadczy o dominacji politycznej tego ugrupowania, a co z tym związane, przekłada się na możliwość kreowania serbskiej polityki przez kolejne cztery lata.

W kontekście wyborów parlamentarnych z 2020 roku zostały postawione następujące pytania badawcze: Jakie czynniki polityczne zdeterminowały wyniki wyborów parlamentarnych w Serbii w 2020 roku? Czy wybory parlamentarne z 2020 roku to szczyt dominacji politycznej SNS na serbskiej scenie partyjnej?

Celem artykułu jest określenie czynników politycznych, które przełożyły się na zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej w wyborach parlamentarnych z 21 czerwca 2020 roku. W tym względzie zostały wystosowane następujące hipotezy: błędna taktyka wyborcza ugrupowań opozycyjnych pozwoliła SNS w przekonujący sposób zwyciężyć w wyborach parlamentarnych w 2020 roku oraz brak skonsolidowanego bloku ugrupowań opozycyjnych przełożył się na wzrost poparcia dla Serbskiej Partii Postępowej w wyborach parlamentarnych w 2020 roku.

II. SERBSKI SYSTEM RZĄDÓW, SYSTEM PARTYJNY ORAZ SYSTEM WYBORCZY W ZARYSIE

Analizując problematykę związaną z wyborami parlamentarnymi w Serbii z 2020 roku, w pierwszej kolejności należy odnieść się do zagadnień fundamentalnych dla zrozumienia fenomenu sukcesu Serbskiej Partii Postępowej. Z tego względu konieczne jest

wyjaśnienie pojęć, takich jak: system rządów, system partyjny, system wyborczy w kontekście ich praktycznego zastosowania przez serbskiego ustawodawcę. W świetle obecnie obowiązującej ustawy zasadniczej (z 2006 roku) Serbia jest demokracją parlamentarną, w której prezydent wybierany jest w wyborach powszechnych¹. Warto nadmienić, że powyższe rozwiązanie ustrojowe zostało już wcześniej przyjęte w wielu państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Zasada parlamentarno-gabinetowej formy rządów nie została nigdzie wyrażona w zapisie Konstytucji Republiki Serbii *expressis verbis*, można ją jednak wywnioskować z zapisów dotyczących poszczególnych naczelnych organów władzy². Parlament (Zgromadzenie Narodowe, *Narodna Skupština*) stanowi najwyższe ciało przedstawicielskie narodu oraz organ władzy konstytucyjnej i ustawodawczej. 250-osobowy skład parlamentu jest wyłaniany w wyborach powszechnych na czteroletnią kadencję (choć w ostatnim okresie mieliśmy kilkakrotnie do czynienia z przyspieszonymi wyborami). Podobnie jak w wielu państwach Europy Środkowo-Wschodniej, serbski ustrojodawca zdecydował, że głowa państwa także powoływana jest w następstwie wyborów powszechnych. Z tego względu prezydent w Serbii pomimo ograniczonych funkcji (głównie reprezentacyjne) dysponuje mocnym mandatem politycznym i społecznym, dzięki czemu może stać się faktycznym liderem politycznym państwa. Jedną z ważniejszych zasad konstytucyjnych serbskiego ustroju pozostaje pluralizm polityczny, który gwarantuje i uznaje rolę partii politycznych w demokratycznym kształtowaniu woli politycznej obywateli³. W tej materii szczególnej wagi jest art. 5 konstytucji odnoszący się do wolności zakładania partii politycznych przy jednoczesnym jej ograniczeniu w przypadku m.in., gdy zakładana partia ma na celu zmianę porządku konstytucyjnego czy łamanie zagwarantowanych praw człowieka⁴. Szczegółowe zasady rejestrowania partii politycznych reguluje ustawa o partiach politycznych z 2009 roku. W tym względzie charakterystyczne jest obniżenie wymagań dla mniejszości narodowych w zakresie rejestracji partii politycznej (z 10 tys. do 1 tys. podpisów poparcia)⁵. Natomiast regulacje dotyczące finansowania działalności partii politycznej są ujęte w ustawie o finansowaniu politycznej działalności z 2011 roku⁶. Wspomniana regulacja usankcjonowała m.in. jawność źródeł finansowania partii politycznych, co jest istotne z punktu przejrzystości funkcjonowania struktur państwowych⁷. System wyborczy od 2000 roku pozostaje niemalże niezmienny w obszarze swoich głównych zasad, choć także sukcesywnie wprowadzane są do niego dodatkowe elementy, jak np. prawa

¹ Zob. art. 1, 3, 4, 98, 114, *Konstytucja Republiki Serbii*, przeł. E. Bujwid-Kurek, Warszawa 2018, s. 31-32, 75, 83.

² E. Bujwid-Kurek, *Legitymizacja ustroju politycznego państw południowosłowiańskich*, Kraków 2019, s. 91.

³ Tenże, *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej: dzieje, ustrój, konstytucja*, Kraków 2012, s. 97-98.

⁴ Zob. art. 5, *Konstytucja Republiki...*, s. 32.

⁵ Art. 8 i 9, *Zakon o političkim strankama*, „Službeni Glasnik RS”, br. 98/2006 i 61/2015.

⁶ Art. 3, *Zakon o finansiranju političkih aktivnosti*, „Službeni Glasnik RS”, br. 43/2011, 123/2014 i 88/2019.

⁷ V. Bojovic, S. Manojlovic, *Corruption and Financing of Political Parties – Case of Serbia*, OBEGEF Working Papers 021, OBEGEF Working Papers on Fraud and Corruption, 2013, s. 8 i nn.

mniejszości narodowych czy też system kwotowy⁸. W ostatnich latach funkcjonował w Serbii system proporcjonalny, z formułą d'Hondta i 5-procentowym progiem wyborczym (w 2020 roku został obniżony do 3%) zarówno dla komitetów jednopodmiotowych, jak też wielopodmiotowych (koalicji wyborczych)⁹. Deputowani wybierani są w jednym 250-mandatowym okręgu wyborczym wśród zamkniętych list wyborczych przedłożonych przez komitety wyborcze. Stosowanie zamkniętych list wyborczych przez lata sprzyjało wzmocnieniu pozycji liderów, gdyż to lider partii politycznej decydował, którzy z kandydatów uzyskają mandaty¹⁰.

Powstanie systemu wielopartyjnego w Serbii zainicjował tzw. przełom demokratyczny lat 1989-1990, który w ostateczności doprowadził do demontażu ustroju socjalistycznego nie tylko w Serbii, ale też w pozostałych republikach ówczesnej funkcjonującej Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii. Kolejne trzy dekady to okres dynamicznej transformacji systemu partyjnego w państwie serbskim. Lata 90. XX wieku charakteryzowały się trójpartyjnością (1990-1993, 1997-2000) bądź wielopartyjnością (1993-1997) z dominującą pozycją socjalistów (Socjalistyczna Partia Serbii, Socijalistička partija Srbije, SPS), których autorytarne rządy cementował Slobodan Milošević. Wybory parlamentarne i prezydenckie z 2000 roku rozpoczęły proces demokratyzacji Serbii i przejście do spolaryzowanego multipluralizmu z główną rolą ugrupowań proeuropejskich¹¹. Niemniej jednak w następstwie kryzysu związanego z suwerennością Kosowa w latach 2008-2012 kształtował się system blokowy dzielący się w uproszczeniu na ugrupowania proeuropejskie (DS, DSS) oraz eurosceptyczne. Wybory parlamentarne z 2014 roku wprowadziły *novum* w systemie partyjnym, kiedy to zwycięstwo koalicji utworzonej przez Serbską Partię Postępową stworzyło podwaliny dla systemu partii dominującej. Kolejne odsłony wyborcze potwierdziły rosnące znaczenie wspomnianej partii i jej lidera – Aleksandara Vučića.

Kształtujący się od kilku lat system partii dominującej jest niewątpliwie zagrożeniem dla młodej serbskiej demokracji. Nie można zapominać, że Serbowie przez niemal cały XX wiek doświadczali autorytarnych form rządów i do czasów obecnych za uważalne jest wciąż mocne przywiązanie społeczne do liderów politycznych. Niestety, umocnienie się SNS sprzężone jest z obniżeniem pozycji Serbii w rankingach jakości demokracji. Według raportów Freedom House (*Nations in Transit*) jakość serbskiej demokracji w ostatnich kilku latach się obniżyła. W 2012 roku współczynnik dla Serbii wyniósł 4,36 i w kolejnych dwóch latach utrzymał się na niezmiennym poziomie. Od 2015 roku rocznie odnotowywane były spadki z 4,32 w 2015, 4,25 w 2016, 4,18 w 2017, 4,05 w 2018, 4,00 w 2019 do 3,96 w 2020 roku. Rezultaty te sygnalizują, że serbski reżim polityczny z częściowo skonsolidowanej demokracji (wskaźnik

⁸ M. Cichosz, *Partie i systemy partyjne w Serbii*, [w:] *Republika Serbii. Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej*, red. A. Jagiello-Szostak, Wrocław 2016, s. 33.

⁹ S. Orlović, *Parties and the Party System of Serbia and European Integrations*, „Journal of Southern Europe and the Balkans” 2008, vol. 10, no. 2, s. 208.

¹⁰ Tenże, *Parties and the Party System...*, s. 34.

¹¹ J. Wojnicki, *System partyjny Serbii*, [w:] *Partie i systemy partyjne państw byłej Jugosławii*, red. K. Krysiel, J. Wojnicki, Pułtusk–Warszawa 2009, s. 173.

4,01-5,00) przekształcił się w reżim hybrydowy (wskaźnik 3,01-4,00)¹². Niestety równie niekorzystnie przedstawia się ocena serbskiej demokracji w oparciu o raporty *Democracy Index*. W 2020 roku wskaźnik demokratyzacji dla tego państwa był najniższy od 2006 roku¹³. Mając na uwadze powyższe, należy zaznaczyć, że w ostatnich latach nasiliły się tendencje niedemokratyczne w Serbii i są one bezpośrednio związane z okresem rządów Serbskiej Partii Postępowej. Można również wywnioskować, że w niektórych aspektach funkcjonowania systemu politycznego sytuacja uległa pogorszeniu, co też przemawia za tezą, że demokratyzacja serbskiego państwa nie tylko spowolniła, ale też odwróciła swój kierunek (wg skali Freedom House w stronę reżimu hybrydowego)¹⁴.

III. SERBSKA PARTIA POSTĘPOWA – DEKADA SUKCESÓW POLITYCZNYCH

Serbska Partia Postępowa powstała w wyniku rozłamu w Serbskiej Partii Radykalnej (Srpska radikalna stranka, SRS), z której we wrześniu 2008 roku wystąpiła grupa parlamentarzystów z wiceprzewodniczącym SRS – Tomislavem Nikolicem – i sekretarzem generalnym tej partii – Aleksandarem Vučićem¹⁵. Uważa się, że bezpośrednią przyczyną demontażu SRS była bezkompromisowa polityka lidera – Vojislava Šešelja w kwestii procesu integracyjnego Serbii z Unią Europejską (UE), jaką forsował ówczesny rząd Mirka Cvetkovicia (kolacja rządowa pod kierownictwem Partii Demokratycznej). Tomislav Nikolić, reprezentując „miękkie” skrzydło SRS, prowadził negocjacje z rządem w kwestii poparcia stosownych zmian prawnych, które umożliwiłyby podpisanie Układu o Stabilizacji i Stowarzyszeniu (*Stabilisation and Association Agreement*) z UE. Niemniej jednak lider SRS wyraził kategoryczny sprzeciw wobec taktyki politycznej Nikolicia i stanął na stanowisku podtrzymania blokady rządu w rozmowach z UE¹⁶. W następstwie czego grupa posłów popierająca Nikolicia w konflikcie z Šešeljem wystąpiła z SRS. Nie bez znaczenia w tym względzie były naciski UE na partię z obozu demokratycznego (ówcześniej rządzącego), by te marginalizowały działania SRS (np. nie zapraszano „Radykałów” do koalicji rządowych). Należy również podkreślić, że rozłam miał głębsze podłoże i wynikał z „trudnej” historii SRS i jej lidera. Nikolić zwał sobie sprawę, że ideologia polityczna SRS w demokratyzującym się państwie serbskim zostanie w krótkim okresie zmarginalizowana. Wprawdzie jeszcze w 2008 roku

¹² *All Data Nations in Transit 2005-2020*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>, 12 I 2021.

¹³ *Democracy Index 2020: Serbia Given Lowest Grade since 2006*, [online] https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/democracy-index-2020-serbia-given-lowest-grade-since-2006/, 12 I 2021.

¹⁴ W. Hebda, *The Republic of Serbia: Stuck in the Grey Zone of Democratization?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, vol. 18, nr 3, s. 182.

¹⁵ G. Novaković, *Paralelna stvarnost srpske skupštine*, „Politika” 2008, 1 X, [online] <http://www.politika.rs/scclanak/57771/Paralelna-stvarnost-srpske-skupstine>, 12 I 2021.

¹⁶ D. Bochler, *Political Parties in Serbia*, [w:] *Party Politics in the Western Balkans*, red. V. Stojarová, P. Emerson, Abingdon 2010, s. 113.

SRS w wyborach parlamentarnych uzyskała blisko 30-procentowe poparcie, jednakże przyczyn takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się w kryzysie związanym z Kosowem (ogłoszenie niepodległości 17 lutego 2008 roku). Kolejną różnicującą kwestią była osoba lidera – Vojislava Šešelja, który w tym okresie przebywał w areszcie w Hadze pod zarzutem dopuszczenia się w trakcie wojny domowej w Jugosławii zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych¹⁷. Tak poważne oskarżenia przekładały się na kompromitację oraz międzynarodową izolację Šešelja. Pojawiały się również wątpliwości co do przyszłości politycznej polityka osadzonego w areszcie. Warto również zaznaczyć, że w wyborach prezydenckich z przełomu stycznia i lutego 2008 roku Tomislav Nikolić nieznacznie przegrał z Borisem Tadićem, gromadząc prawie 2,2 mln głosów¹⁸. Fakt ten świadczył, że to Nikolić (a nie Šešelj) cieszył się dużym poparciem społecznym i był *de facto* liderem SRS (w ten sposób narastał konflikt między Nikolicem i Šešeljem, który zaostrzył się już po wyborach parlamentarnych w 2007 i 2008 roku). Nie bez znaczenia dla ówczesnej serbskiej sceny partyjnej było również rosnące rozczarowanie społeczne kilkuletnią polityką ugrupowań prounijnych (dwa rządy Vojislava Koštunicy), które w zakresie integracji z UE poczyniły niewielkie postępy¹⁹. Na ich niekorzyść przemawiała także nieskuteczna walka z korupcją oraz słaba kondycja serbskiej gospodarki²⁰. Jak się okazało, powołanie nowej formacji – Serbskiej Partii Postępowej – w tak skomplikowanych i trudnych realiach serbskiego państwa było przedsięwzięciem zwińczonym błyskawicznym sukcesem. 9 listopada 2008 roku w powtórzonych wyborach lokalnych SNS uzyskała drugi wynik (w 3 z 4 *opštin*, gdzie głosowanie się odbywało), deklasując SRS²¹. Wydarzenie to było czytelnym sygnałem dla Nikolicia, że jego ugrupowanie może skutecznie rywalizować na serbskiej arenie politycznej w najbliższych latach. SNS przyjęła ideologię umiarkowanej prawicy, przede wszystkim zrezygnowano z szerzonej przez SRS koncepcji „Wielkiej Serbii” na rzecz obrony integralności terytorialnej Serbii. Przedstawiciele SNS opowiadali się za pragmatyczną polityką wobec UE, tzn. popierali proces akcesyjny i pogłębianie współpracy z UE, jednocześnie głosząc potrzebę obrony interesów narodowych (m.in. utrzymanie Kosowa w granicach Serbii)²². Celem SNS było także dążenie do urzeczywistnienia koncepcji Serbii jako

¹⁷ *Trial Judgement Summary for Vojislav Šešelj*, Judgement Summary, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, The Hague, 31 III 2016, s. 12-13; W. Hebda, *Croatian and Serbian War Crimes, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, and the Judicial Systems of Serbia and Croatia*, „Sprawy Narodowościowe” 2020, nr 52, s. 8.

¹⁸ W. Hebda, *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018, s. 123.

¹⁹ J. Bazić, *Relations of Serbia and European Union: Socio-Historical Determinants and the Contemporary Political Issues*, „Politeja” 2019, no. 3(60), s. 307.

²⁰ D. Spasojević, *Riding the Wave of Distrust and Alienation – New Parties in Serbia after 2008*, „Politics in Central Europe” 2019, vol. 15, no. 1, s. 145.

²¹ D. Bochsler, *Political Parties in Serbia...*, s. 114.

²² W. Hebda, *Kosovo Status According to Students of the University of Zagreb and the University of Belgrade*, „Politika Nacionalne bezbednosti” 2020, vol. 18, no. 1, s. 206; D. Mikucka-Wójtowicz, *The Chameleon Nature of Populist Parties: How Recurring Populism is Luring „the People” of Serbia and Croatia*, „Europe-Asia Studies” 2019, vol. 71, no. 3, s. 473.

państwa-mostu między Wschodem a Zachodem (tzn. między Rosją, Chinami a UE), z tego względu kluczowym partnerem politycznym miała pozostać Rosja²³.

Przez kolejne cztery lata politycy SNS sukcesywnie organizowali swoje struktury partyjne. W 2011 roku ugrupowanie to uformowało koalicję wyborczą m.in. z konserwatywną Nową Serbią, której celem było wzmocnienie szeregów partyjnych przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi. Przedsięwzięcie to stało się zaczątkiem jeszcze większego projektu wyborczego, jakim była powstała w marcu 2012 roku koalicja wyborcza „Poruszmy Serbię – Tomislav Nikolić” (*Pokrenimo Srbiju – Tomislav Nikolić*). Bezspornie w maju 2012 roku SNS osiągnęła podwójny sukces. Pierwszy to zwycięstwo w wyborach parlamentarnych z 6 maja, w których to SNS zdobyła ponad 24-procentowe poparcie (ponad 940 tys. głosów). Natomiast drugi to zwycięstwo lidera SNS – Tomislava Nikolicia w drugiej turze wyborów prezydenckich 20 maja. Warto odnotować, że klęskę wyborczą poniosła osłabiona rozłamami Serbska Radikalna Partia, której wynik przełożył się na konieczność funkcjonowania poza *Skupštiną*. W następstwie wyborów parlamentarnych powstał koalicyjny rząd Ivicy Dačića (SPS), którego fundament stanowili ministrowie reprezentujący SNS²⁴. Od tego momentu politycy Serbskiej Partii Postępowej dysponowali zdecydowanie większymi możliwościami w zakresie kształtowania polityki państwa serbskiego. Priorytetami koalicji SNS-SPS było m.in. przyspieszenie rozmów akcesyjnych z Unią Europejską oraz obrona serbskich interesów w Kosowie, a także poprawa sytuacji gospodarczej państwa. Z pewnością największym sukcesem w tym okresie było zapoczątkowanie negocjacji członkowskich Serbii z UE w styczniu 2014 roku oraz zawiązanie serbsko-rosyjskiego strategicznego partnerstwa w maju 2013 roku²⁵. Niemniej jednak należy zauważyć, że rządząca koalicja została uformowana przez skrajnie ideologicznie partie (socjaliści z konserwatystami), przez co od początku jej funkcjonowania zauważalne były tarcia personalne, *in concreto* między premierem a wicepremierem. Politycy z SNS skutecznie wykorzystali osiągnięcia rządu Dačića do wzmocnienia swojego wizerunku politycznego, jednocześnie obarczając słabszego koalicjanta odpowiedzialnością za wszelkie porażki, m.in. w kwestiach gospodarczych. Była to przemyślana taktyka polityczna ówczesnego lidera SNS, a zarazem wicepremiera – Aleksandara Vučića, który w krótkim czasie stał się niezwykle popularnym politykiem w Serbii²⁶. Jak się okazało, kluczowym elementem wspomnianej taktyki było doprowadzenie do przyspieszonych wyborów parlamentarnych w korzystnym dla SNS momencie.

Ivica Dačić ustąpił ze stanowiska premiera Serbii już w styczniu 2014 roku, dlatego też zaistniała potrzeba rozpisania nowych wyborów parlamentarnych. Serbska Partia Postępowa wraz z ugrupowaniami politycznymi reprezentującymi zróżnicowaną

²³ M. Stojic, *The Changing Nature of Serbian Political Parties' Attitudes Towards Serbian EU Membership*, „SEI Working Paper” 2010, no. 122, s. 29-30.

²⁴ W. Hebda, *Serbsko-chorwackie...*, s. 124-125.

²⁵ A. Patalakh, *Emotions and Identity as Foreign Policy Determinants: Serbian Approach to Relations with Russia*, „Chinese Political Science Review” 2018, vol. 3, s. 510-511.

²⁶ D. Mikucka-Wójtowicz, *The Chameleon Nature...*, s. 471.

ideologię stworzyła szeroką koalicję wyborczą „Aleksandar Vučić – Przyszłość w którą wierzymy” (*Aleksandar Vučić – Budućnost u koju verujemo*). W sondażach przedwyborczych SNS zdeklasowała swoich rywali, sprzyjał temu m.in. kryzys partii demokratycznych i liberalnych (DS, DSS). 16 marca 2014 roku SNS wraz z koalicjantami uzyskała ponad 48-procentowe poparcie (ok. 1,7 mln głosów) w wyborach parlamentarnych, co jednoznacznie wskazywało na dominację tej partii na serbskiej scenie politycznej²⁷. Tym razem uformowanie rządu nie wiązało się z czasochłonnymi negocjacjami. Prezydent Tomislav Nikolić nominował na stanowisko premiera Aleksandara Vučića – przewodniczącego Serbskiej Partii Postępowej. W gabinecie Vučića znaleźli się koalicjanci z poprzedniej kadencji, w tym Ivica Dačić z Socjalistycznej Partii Serbii²⁸. Tym samym ponownie powstał rząd koalicyjny SNS-SPS, który w porównaniu z poprzednim dysponował zdecydowanie mocniejszym mandatem politycznym. Co istotne, SNS wypracowała stanowisko głównej siły politycznej, z tego względu socjaliści i pozostali koalicjanci zostali zmarginalizowani. Tandem Vučić-Nikolić w kolejnych miesiącach efektywnie realizował założenia polityki SNS, której celem było przede wszystkim dalsze umacnianie wpływów partii. W polityce wewnętrznej rząd Vučića skupił swoje działania na reformach gospodarczych oraz walce ze zorganizowaną przestępczością i korupcją. Natomiast w polityce zagranicznej kontynuowano realizację koncepcji wielowektorowej polityki, której założenia opierały się na pogłębianiu współpracy z Rosją i Chinami oraz zbliżaniu Serbii do struktur UE. W tym kontekście ważnym celem serbskich polityków była dalsza blokada suwerenności Kosowa²⁹. W styczniu 2016 roku, czyli zaledwie po kilkunastu miesiącach funkcjonowania rządu, dość nieoczekiwanie Vučić opowiedział się za koncepcją kolejnych przyspieszonych wyborów parlamentarnych. Zasadniczym powodem tej decyzji, jak premier wskazał, była potrzeba wykreowania stabilnego rządu na okres czterech lat, by po tym czasie Serbia spełniała warunki przyjęcia do UE. Niemniej jednak nie jest tajemnicą, że przyczyną były także sondaże wskazujące na ponad 50-procentowe poparcie dla lidera partii rządzącej – w ten sposób zrodziła się okazja do jeszcze trwalszego umocowania SNS w strukturach państwowych³⁰.

Rozpisane na 24 kwietnia 2016 roku wybory parlamentarne w Serbii przyniosły kolejny sukces Serbskiej Partii Postępowej. Warto podkreślić, że i tym razem dla potrzeb wyborczych SNS stworzyła szeroką koalicję „Aleksandar Vučić – Serbia wygrywa” (*Aleksandar Vučić – Srbija Pobeđuje*). Osiągnięto zbliżony wynik do rezultatu sprzed dwóch lat w postaci nieco powyżej 48% poparcia (ponad 1,8 mln głosów)³¹. W przeliczeniu na

²⁷ Dane za: *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, III 2014, s. 8.

²⁸ W. Hebda, *Serbsko-chorwackie...*, s. 126.

²⁹ A. Biernat, *Serbia Acceleration? The Priorities of the New Government in Belgrade*, „Pulaski Policy Paper” 2014, no. 9, s. 2-4.

³⁰ *Serbian Parliamentary Election Monitoring*, First Interim Report, March 24-April 3, Center for Research, Transparency and Accountability–CRTA, Belgrade 2016, s. 8.

³¹ *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, IV 2016, s. 46.

mandaty siła koalicji skupionej wokół SNS zmniejszyła się, co z pewnością nie było dobrze odczytywane przez Vučića. Wprawdzie koalicjanci otrzymali większą liczbę głosów, jednakże do *Skupštiny* weszło aż 7 formacji politycznych (w 2014 roku: cztery), przez co zwycięska koalicja otrzymała mniejszą liczbę mandatów. Nie przeszkodziło to jednak dotychczasowemu obozowi rządzącemu w kontynuowaniu swojej polityki. Aleksandar Vučić ponownie objął funkcję premiera Serbii w rządzie koalicyjnym SNS-SPS. Tym samym funkcjonujący już od 2012 roku sojusz SNS z socjalistami, który *prima facie* wydawał się tworem krótkotrwałym i ideologicznie sprzecznym, istniał kilka lat i w założeniu miał współtworzyć rządy przez kolejne cztery lata. Z pewnością współpraca z socjalistami była jednym z elementów taktyki SNS, której zamierzeniem było osłabienie ugrupowań opozycyjnych i przeciwdziałanie ewentualnemu wykreowaniu bloku opozycyjnego bądź koalicji wyborczej w poszczególnych wyborach parlamentarnych.

Cele programowe drugiego gabinetu Vučića nie uległy większym zmianom. Priorytetem pozostawał rozwój gospodarczy Serbii, m.in. poprzez inwestycje zagraniczne czy też większe otwarcie się na kapitał chiński. Wskazywano na potrzebę obniżenia stopy bezrobocia, walkę z korupcją oraz wzrost płac i świadczeń socjalnych, a także zatrzymanie emigracji młodych Serbów do krajów Europy Zachodniej. Zauważalne było podtrzymanie działań zmierzających do przeciwdziałaniu korupcji, co bezpośrednio wynikało z niezadawalających wyników rządu na tym polu. Serbia w świetle raportów Transparency International (*Corruption Perceptions Index*, CPI) wciąż lokowana była wśród państw o wysokim wskaźniku korupcji (w 2012 roku CPI 39/100 i 80 miejsce na 176 państw; w 2014 roku CPI 41/100 i 78 miejsce na 175 państw)³². Natomiast w polityce zagranicznej deklarowano obronę integralności terytorialnej Serbii, jednocześnie normalizując stosunki z Kosowem w granicach interesów serbskich. Ponadto rząd opowiadał się za intensyfikacją negocjacji akcesyjnych z UE równoległe z pogłębianiem strategicznego partnerstwa z Rosją i budowaniem więzi, zwłaszcza gospodarczych, z Chinami³³. Rząd powołany w sierpniu 2016 roku funkcjonował zaledwie kilka miesięcy, niemniej jednak kwestia ta nie wynikała z kryzysu politycznego czy też tarć między koalicjantami. Aleksandar Vučić wygrał wybory prezydenckie z 2 kwietnia 2017 roku, deklasując swoich konkurentów już w pierwszej turze (ponad 55-procentowe poparcie)³⁴. Z tego względu zaistniała konieczność przetasowań personalnych w rządzie, w efekcie których na stanowisko premiera została powołana dotychczasowa minister administracji publicznej i lokalnej – Ana Brnabić. Rząd Brnabić poza nieznacznymi zmianami personalnymi przez kolejne trzy lata realizował założenia poprzedniego gabinetu³⁵. W tym miejscu warto

³² *Corruption Perceptions Index 2012*, Transparency International, [online] <https://www.transparency.org/en/cpi/2012/table/srb>; *Corruption Perceptions Index 2014*, Transparency International, [online] <https://www.transparency.org/en/cpi/2014/index/srb>, 11 I 2021.

³³ *Ekspoze nove Vlade Aleksandra Vučića – 9. avgust 2016*, Nova srpska politička misao, [online] <http://www.nspm.rs/dokumenti/ekspoze-nove-vlade-aleksandra-vucica-9.-avgusta-2016.html>, 11 I 2021.

³⁴ Dane za: *Izbori za narodne predsednika Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, IV 2017, s. 9.

³⁵ V.L. Morelli, *Serbia: Background and U.S. Relations*, Congressional Research Service, Updated August 7, 2018, s. 2-3.

nadmienić, że Vučić, *pomimo objęcia prezydentury Serbii, wciąż piastuje stanowisko przewodniczącego SNS, co jest niezgodne z art. 115 Konstytucji Republiki Serbii z 2006 r.*³⁶

W ciągu zaledwie kilku lat Serbska Partia Postępowa stała się główną siłą polityczną w Serbii. Co istotne, społeczne poparcie dla tej formacji utrzymywało się na bardzo wysokim poziomie, w efekcie czego politycy SNS zdominowali najważniejsze organy państwowe. Zauważalny był także proces umacniania się wpływów polityków związanych z tą partią w innych obszarach struktur państwowych oraz społeczeństwa, m.in. w zakresie władzy sądowniczej, a także tzw. czwartej władzy – mediach³⁷. Wynikał on nie tylko z poparcia społecznego i wyników wyborów, ale też umacniającego się przywództwa politycznego Vučića (przywództwo partyjne, prezydenckie). Tak zarysowana sytuacja przełożyła się na ferment społeczny, który objawił swoje oblicze poprzez liczne masowe protesty wymierzone w prezydenta – Vučića oraz politykę SNS. Z tego względu niezwykle istotny dla transformacji politycznej i gospodarczej Serbii oraz dla przyszłości SNS jawił się podział sił politycznych po wyborach parlamentarnych w 2020 roku.

IV. WYBORY PARLAMENTARNE W SERBII W 2020 ROKU – ZWYCIĘSTWO SERBSKIEJ PARTII POSTĘPOWEJ W CIENIU PANDEMII I PROTESTÓW

Serbskie wybory parlamentarne z 2020 roku odbyły się w cieniu dwóch istotnych wydarzeń. Pierwszym z nich były masowe protesty społeczne, jakie rozpoczęły się pod koniec listopada 2018 roku, natomiast drugim – pandemia koronawirusa, w następstwie której władze serbskie w marcu 2020 roku wprowadziły stan wyjątkowy.

Podłożem dla największych antyrządowych protestów od czasów obalenia reżimu Slobodana Miloševića w 2000 roku był szerzący się defetyzm wśród części społeczeństwa serbskiego, który został wzmocniony po wyborach prezydenckich w 2017 roku³⁸. Przypomnijmy, że od 2012 roku władza państwowa był skumulowana w rękach polityków wywodzących się lub związanych z Serbską Partią Postępową. Jej lider Aleksandar Vučić w ciągu kilku lat stał się najbardziej popularnym, a zarazem wpływowym politykiem w Serbii. Jak się wskazuje, w funkcjonowaniu wykreowanego przez SNS systemu władzy dostrzec można m.in. elementy populizmu³⁹, partiokrację, klientelizm, presję

³⁶ *Konstytucja Republiki Serbii...*, s. 84.

³⁷ W. Hebda, *The Republic of Serbia...*, s. 190.

³⁸ S. Mladenov Jovanović, „One out of Million”: *Serbia's 2018 – 19 Protests against Dictatorship, the Media, and the Government's Response*, „Open Political Science” 2019, no. 2, s. 2; B. Radeljić, V. Đorđević, *Clientelism and the Abuse of Power in the Western Balkans*, „Journal of Balkan and Near Eastern Studies”, vol. 22, no. 5, s. 602 i nn.

³⁹ Populizm wg Jerzego Szackiego można ująć z trzech perspektyw: w pierwszej populizm jest utożsamiany z pojęciem demofilii i oznacza idealizowanie ludu, w drugim stanowi synonim demagogii, w trzecim zaś zakwestionowanie i odrzucenie instytucjonalnych ram działania danego systemu. Zob. więcej: M. Marczevska-Rytko, *Teoretyczne aspekty współczesnego populizmu*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2011, nr 4, s. 21 i nn. Autor w niniejszej analizie, odnosząc się do pojęcia populizmu,

polityczną władzy wywieraną na przeciwników politycznych, zwiększoną kontrolę społeczeństwa, niski stopień praworządności oraz kryminalizację życia politycznego i gospodarczego⁴⁰. W tym miejscu należy podkreślić, że zarysowana powyżej sytuacja wynika również ze słabości opozycji, która już od ponad dekady nie jest w stanie skutecznie rywalizować z SNS⁴¹. Wydaje się, że największą przeszkodą w tym aspekcie wciąż pozostaje rozproszenie ugrupowań opozycyjnych oraz ich nieczytelna rola na serbskiej scenie politycznej. Funkcjonuje cały szereg partii o różnym zabarwieniu ideologicznym, których celem jest przejęcie władzy w Serbii, jednakże ich główną bolączką od wielu lat pozostaje brak woli oraz przekonania do potrzeby stworzenia szerokiej koalicji antyrządowej. Przejawem nieskutecznej taktyki politycznej są kolejne porażki ugrupowań opozycyjnych w wyborach parlamentarnych. W tym też kontekście należy podkreślić, że wybory prezydenckie z 2017 roku ponownie uwypukliły słabość opozycji, która nie zdecydowała się na wysunięcie wspólnej kandydatury. Imponujące zwycięstwo Vučića już w pierwszej turze wyborów przekonało część społeczeństwa Serbii, że partie opozycyjne wciąż cechuje brak skuteczności, a przede wszystkim brak pomysłu na przezwycięzenie tej słabości. W ten sposób zostało wykreowane podłoże sprzyjające radykalizacji społecznej, wynikające z faktu oddalającej się perspektywy alternacji władzy. Wprawdzie koalicja rządząca wciąż cieszyła się dużym poparciem społecznym, ale też rosły w siłę różne ruchy społeczno-polityczne, które przyciągały do siebie coraz większą liczbę zwolenników zmian.

Dopiero we wrześniu 2018 roku został utworzony Sojusz dla Serbii – szeroka koalicja partii politycznych, ruchów społeczno-politycznych oraz stowarzyszeń i organizacji politycznych, która w założeniu miała stanowić przeciwwagę dla rządów SNS⁴². Na czele nowej formacji stanęli działacze reprezentujący zróżnicowaną linię polityczną, tzn. były polityk Partii Demokratycznej – Dragan Đilas (od kwietnia 2019 roku lider centrolewicowej Partii Wolność i Sprawiedliwość), były członek DS – Vuk Jeremić (od października 2017 roku lider centroprawicowej Partii Ludowej) oraz Boško Obradović – lider prawicowej partii Dveri. Katalizatorem wybuchu masowych protestów w Serbii nie był fakt powstania opozycyjnego Sojuszu dla Serbii, ale incydent – pobicie jednego z jego działaczy. 23 listopada 2018 roku Borislav Stefanović, lider opozycyjnej partii Lewica Serbii, został pobity w miejscowości Kruševac przez grupę chuliganów o kryminalnej proweniencji⁴³. Poszkodowany przyczyn ataku doszukał się w swoich publicznych wypowiedziach dyskredytujących politykę rządu. W odpowiedzi na poważne zarzuty politycy Serbskiej Partii Postępowej oraz prezydent Serbii stanowczo

identyfikuje go jako demagogię, tzn. wpływanie na opinię publiczną poprzez działanie obliczone na łatwy efekt.

⁴⁰ K. Pawłowski, „*Jedan od pet miliona*”: protesty społeczne w Serbii, „Prace Instytutu Europy Środkowej” 2019, nr 3, s. 12.

⁴¹ M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Dynamics of the Serbian EU Accession Process – Key Issues and the Challenges of State Democratization in an Era of Populism*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, vol. 17, nr 4, s. 68 i nn.

⁴² S. Mladenov Jovanović, „*One out of Million*”..., s. 3.

⁴³ K. Pawłowski, „*Jedan od pet miliona*”..., s. 7.

zaprzeczyli domniemanemu powiązaniu obozu rządzącego z incydem o charakterze przestępczym. Wbrew potępieniu ataku na Stefanovicia ze strony Vučića, jeden z liderów Sojuszu dla Serbii – Dragan Đilas wystosował oskarżenie wobec prezydenta, upatrując w jego werbalnych atakach na opozycję bezpośredniej przyczyny wydarzeń z Kruševaca⁴⁴.

Spór na linii Vučić–Đilas, a szerzej obóz rządzący–opozycja, który zdominował medialny przekaz w Serbii na przełomie listopada-grudnia 2018 roku, ostatecznie stał się iskrą zapalną dla masowych protestów, których skala zaskoczyła obie skonfrontowane strony. Każdej soboty od 8 grudnia dziesiątki tysięcy ludzi gromadziło się na ulicach serbskich miast, skandując antyrządowe hasła. Aleksandar Vučić od początku negatywnie odnosił się do protestujących, czego wyrazem było jego stwierdzenie o niespełnieniu żądań opozycji, nawet jeśli na ulicy zbierze się pięć milionów ludzi⁴⁵. Po trzech miesiącach nieustających protestów, które przyjęły miano „Jeden z pięciu milionów” (*Jedan od pet miliona*), ich popularność i potencjał były wciąż imponujące. Warto odnotować, że jednym z ważniejszych postulatów protestujących była rezygnacja Vučića z funkcji prezydenta Serbii. Domagano się również wolności słowa, wolnych mediów oraz wolnych i uczciwych wyborów⁴⁶. W następstwie pogarszających się nastrojów społecznych prezydent już w lutym 2019 roku rozważał koncepcję kolejnych przyspieszonych wyborów parlamentarnych, tym samym rozpoczął kampanię „Przyszłość Serbii” (*Budućnost Srbije*). Jej zasadniczym celem była promocja osiągnięć politycznych i gospodarczych rządów SNS⁴⁷. Ugrupowania opozycyjne zanegowały pomysł Vučića, uznając, że serbski system polityczny zdominowany przez SNS uniemożliwia przeprowadzenie demokratycznych wyborów. Największe nasilenie protestów miało miejsce 13 kwietnia 2019 roku, kiedy pod budynkiem serbskiego parlamentu w Belgradzie zgromadziło się kilkadziesiąt tysięcy oponentów władzy na mitingu pod nazwą „Wszyscy jak jeden” (*Svi kao jedan*)⁴⁸. Przez kolejnych kilka miesięcy trwał impas, ponieważ żadna ze stron sporu nie zaproponowała kompromisowego rozwiązania. Przedłużający się klincz polityczny działał na korzyść obozu rządzącego, który wprawdzie nie kontrolował rozwoju wydarzeń związanych z protestami, ale też nie notował spadku popularności. Wraz z upływem czasu coraz bardziej zauważalna była słabość opozycji zjednoczonej w Sojuszu dla Serbii, przejawiająca się brakiem

⁴⁴ M. Russell, *Serbia at Risk of Authoritarianism*, European Parliamentary Research Service, V 2019, s. 2, [online] [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637944/EPRS_BRI\(2019\)637944_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637944/EPRS_BRI(2019)637944_EN.pdf), 22 I 2021.

⁴⁵ K. Pawłowski, „*Jedan od pet miliona*...”, s. 30.

⁴⁶ S. Mladenov Jovanović, „*One out of Million*...”, s. 3. Szczególnej wagi wciąż pozostaje kwestia niezależnych mediów i systematyczne obniżenie poziomu wolności mediów w Serbii pod rządami SNS. A. Castaldo, A. Pinna, *De-Europeanization in the Balkans. Media Freedom in post-Milošević Serbia*, „European Politics and Society” 2018, vol. 19, no. 3, s. 275.

⁴⁷ *Budućnost Srbije: Predsednik Vučić danas u Vranju započinje kampanju*, Krusevac Press, [online] <https://krusevacpress.com/buducnost-srbije-predsednik-vucic-danas-u-vranju-zapocinje-kampanju/>, 14 I 2021.

⁴⁸ M.D. Miljković, „*1 od 5 miliona*” 13. Aprila – „*Svi kao jedan*”, „Balkanska slobodna reč” 2020, 13 IV, [online] <https://balkanskapravila.com/1-od-5-miliona-13-aprila-svi-kao-jedan>, 15 I 2021.

konkretnych rezultatów. Opozycyjni liderzy nie potrafili przekuć antyrządowych protestów społecznych w skonsolidowany program polityczny, mogący przełożyć się na jeszcze większe poparcie, które realnie zagroziłoby hegemonii SNS. Efektem nie do końca przemyślanej taktyki Sojuszu dla Serbii było także ogłoszenie we wrześniu 2019 roku bojkotu zbliżających się wyborów parlamentarnych⁴⁹. W ten sposób metoda, za pomocą której opozycja dążyła do przejścia władzy w Serbii, tym bardziej stała się nieczytelna. Brak reprezentacji w przyszłym parlamencie oznaczał dalszą marginalizację na serbskiej scenie politycznej, wiążący się z ograniczeniem możliwości realnego wpływu na funkcjonowanie państwa. Jednocześnie pozostawiono zwolenników opozycji w trudnym położeniu, które oznaczało dla nich bojkot wyborów lub głos na tzw. mniejsze zło. Natomiast zasadne jest twierdzenie, że demonstracje uwidoczniły problem zablokowanej tranzycji władzy, ponieważ pod rządami SNS wykreowała się sytuacja, w której zasady demokratycznej rywalizacji politycznej zostały częściowo ograniczone, a partie opozycyjne nie były i nadal nie są w stanie rywalizować z obecnymi władzami Serbii⁵⁰. Warto w tym miejscu nadmienić, że nieskuteczne okazały się przedsięwzięcia mediacyjne przedstawicieli Parlamentu Europejskiego, których celem było przekonanie obozu rządzącego do uwzględnienia części postulatów opozycji, dotyczących m.in. organizacji zbliżających się wyborów parlamentarnych czy też funkcjonowania mediów publicznych. Trzy rundy negocjacyjne zorganizowane w budynku serbskiego parlamentu (w październiku, listopadzie i grudniu 2019 roku) między reprezentantami koalicji rządowej oraz partii opozycyjnych nie doprowadziły do zmiany decyzji o bojkocie wyborów przez Sojusz dla Serbii⁵¹.

Na początku 2020 roku obóz rządzący znowelizował niektóre przepisy ordynacji wyborczej, dokonując zmian bez konsultacji społecznych czy też dialogu z opozycją. Najistotniejszą korektą było obniżenie progu wyborczego z 5% na 3%, co mogło przełożyć się na zwiększenie rozdrobnienia politycznego w *Skupštinie*⁵². Wydaje się, że zamierzeniem SNS niekoniecznie było osiągnięcie większej reprezentatywności politycznej w parlamencie, zwłaszcza w kontekście funkcjonującego prawa wyborczego, w którego świetle cały obszar Serbii stanowi jeden okręg wyborczy, a mandaty rozdzielane są metodą d'Hondta (która sprzyja dużym ugrupowaniom). Zabieg ten mógł zadziałać na niekorzyść Serbskiej Partii Postępowej, dla której im mniejsza liczba konkurencyjnych ugrupowań w parlamencie, tym łatwiej o dominację polityczną. Niemniej realnym wytłumaczeniem obniżenia progu wyborczego było dążenie do rozbicia Sojuszu dla Serbii. Warto odnotować, że w skład opozycyjnej koalicji wchodziło wiele partii, które cieszyły się niewielkim poparciem, często poniżej 5%.

⁴⁹ Izjava o preliminarim nalazima i zaključcima, KDILJP Specijalna misija za procenu izbora, Republika Srbija – Parlamentarni izbori, 21. Jun 2020.g., Organization for Security and Co-operation in Europe, [online] <https://www.osce.org/files/f/documents/d/f/455164.pdf>, 21 I 2021.

⁵⁰ K. Pawłowski, „Jedan od pet miliona”..., s. 52.

⁵¹ Tenże, *Wybory w Serbii: spodziewane zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej*, „Komentarze IES” 2020, nr 212(115), 26 VI 2020, s. 3.

⁵² N. Burazer i in., *Izbori u Srbiji 2020: Urušavanje poverenja u demokratski proces*, Friedrich Ebert Stiftung and Centar Savremene Politike, VIII 2020, s. 3.

Z tego względu samodzielna rywalizacja w wyborach parlamentarnych oznaczała dla nich porażkę. Natomiast obniżony próg wyborczy do 3% stwarzał realną szansę na wprowadzenie przedstawicieli do *Skupštiny*. W ten sposób SNS wykreowała sytuację, w której niektórzy liderzy poszczególnych partii politycznych zjednoczonych w ideologicznie „egzotycznym” Sojuszu dla Serbii mogli wyłamać się z bojkotu zbliżających się wyborów. W tym miejscu warto odnotować, że nowelizacja ordynacji wyborczej dokonana na kilka miesięcy przed wyborami naruszyła jedną z zasad zawartych w Kodeksie Dobrych Praktyk w Sprawach Wyborczych przyjętym przez Komisję Wenecką w 2002 roku, w której świetle istotne elementy ordynacji wyborczej, a zwłaszcza system wyborczy nie powinny być zmieniane w okresie krótszym niż rok przed wyborami⁵³.

Pierwotnie wybory w 2020 roku miały odbyć się 26 kwietnia, lecz termin został przesunięty o blisko dwa miesiące ze względu na obowiązujący w tym okresie stan wyjątkowy (od 15 marca do 7 maja), wprowadzony celem przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się koronawirusa⁵⁴. Stan wyjątkowy w Serbii wiązał się z poważnymi restrykcjami społecznymi, m.in. wprowadzono godzinę policyjną, ograniczenia w przemieszczaniu się czy też zakaz zgromadzeń oraz organizowania imprez masowych⁵⁵. Kampania wyborcza poszczególnych ugrupowań politycznych rozpoczęła się zgodnie z kalendarzem wyborczym 4 marca 2020 roku, ale już po upływie niecałych dwóch tygodni została zawieszona w związku z ogłoszeniem stanu wyjątkowego w Serbii. Należy podkreślić, że w pierwszym okresie kampanii wyborczej przekaz medialny został zdominowany przez SNS i Aleksandara Vučića⁵⁶. Według raportu serbskiej niezależnej organizacji społecznej Centrum Badań, Przejrzystości i Odpowiedzialności (Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost, CRTA) w dniach 4-16 marca aż 91% czasu antenowego w kanałach telewizji publicznej przeznaczonego na emisję audycji wyborczych było przeznaczone dla obozu rządzącego⁵⁷. SNS intensywnie wykorzystywała wizerunek polityczny prezydenta, o czym świadczyła nazwa komitetu wyborczego „Aleksandar Vučić – dla naszych dzieci” (*Aleksandar Vučić – Za našu decu*). To wyraźne wskazanie, że motorem napędowym rządzącej partii pozostawał ich lider, który już od kilku lat cieszył się dużym zaufaniem społecznym. Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego oficjalnie przerwano kampanię wyborczą, niemniej w przestrzeni medialnej zauważalna była presja ze strony obozu rządzącego na ugrupowania

⁵³ *Code of Good Practice in Electoral Matters*, Guidelines and Explanatory Report, Adopted by the Venice Commission at its 51st and 52nd sessions, Venice, 5-6 July and 18-19 October 2002, s. 10.

⁵⁴ E. Bujwid-Kurek, *Pandemicznie doświadczony świat COVID-19 – reakcja rządów państw poługostwiankich. Casus stanu wyjątkowego w zarysie refleksji politologicznej*, „Horyzonty Polityki” 2020, vol. 11, nr 36, s. 63.

⁵⁵ D. Simović, *Vanredno stanje u Srbiji: ustavni okvir i praksa povodom pandemije COVID-19*, „Sveske za javno pravo” 2020, no. 39, s. 12-14.

⁵⁶ *Statement of Preliminary Findings and Conclusions, Parliamentary Elections, 21 June – Serbia 2020*, International Election Observation Mission, European Network of Election Monitoring Organizations, 22 VI 2020, s. 11.

⁵⁷ N. Burazer i in., *Izbori u Srbiji 2020...*, s. 5.

opozycyjne⁵⁸. Szczególną taktykę polityczną zastosowano wobec jednego z liderów Sojuszu dla Serbii – Dragana Đilasa. W mediach publicznych (telewizja, prasa, internet) dyskredytowano postawę polityczną opozycyjnego polityka, głównie poprzez różnorakie informacje szkalujące jego wizerunek⁵⁹. Równocześnie obóz rządzący wykorzystał okres stanu wyjątkowego do promocji swoich poczynań w walce z koronawirusem. Sprzyjała temu faktyczna sytuacja w państwie przejawiająca się niskim współczynnikiem zachorowalności czy też stabilną sytuacją w służbie zdrowia. Jednym z nieoficjalnych elementów zawieszanej kampanii wyborczej SNS była kwietniowa decyzja rządu o przekazaniu 100 euro każdemu pełnoletniemu obywatelowi Serbii w celu ekonomicznej poprawy sytuacji związanej z pandemią koronawirusa⁶⁰. W związku z tym opozycyjne ugrupowania uznały, że program wsparcia finansowego Serbów był próbą pozyskania nowych wyborców przez wykorzystanie do tego celu pieniędzy z budżetu państwa.

Kilka dni przed zniesieniem stanu wyjątkowego prezydent Serbii wyznaczył nowy termin wyborów parlamentarnych na 21 czerwca 2020 roku (jednocześnie miały odbyć się również wybory samorządowe)⁶¹. Wkrótce poszczególne komitety wyborcze wróciły do oficjalnej rywalizacji politycznej, jednakże należy zaznaczyć, że forma kampanii wyborczej wciąż była ograniczona restrykcjami wynikającymi z zagrożenia rozprzestrzeniania się koronawirusa. Okres stanu wyjątkowego destrukcyjnie wpłynął na pozycję polityczną Sojuszu dla Serbii, m.in. ze względu na zakaz organizowania demonstracji, które niewątpliwie stanowiły czynnik konsolidacyjny dla strony antyrządowej oraz istotne narzędzie zdobywania przychylności społecznej. W efekcie opozycja znalazła się w bardzo trudnym położeniu, zwłaszcza w kontekście zbliżających się wyborów. Z jednej strony nie była w mocy, by efektywnie rywalizować z SNS, natomiast z drugiej zarysowała się jej efemeryczność. Bojkot wyborów parlamentarnych stał się problematyczny dla niektórych polityków tworzących Sojusz dla Serbii. Sergej Trifunović, lider Ruchu Wolnych Obywateli, wraz z ogłoszeniem nowego kalendarza wyborczego wydał oświadczenie, w którym potwierdził udział swojego ugrupowania w wyborach⁶². Tym samym taktyka Vučića oraz SNS wyraźnie odwołująca się do zasady *divide et impera*, okazała się skuteczna, Sojusz dla Serbii uległ częściowemu rozbiću. W tym miejscu warto także zwrócić uwagę na taktykę wyborczą Aleksandara Šapicia, którego wcześniejsza działalność polityczna skupiona była głównie na szczeblu lokalnym – w Belgradzie (od 2012 pełnił funkcję burmistrza gminy Nowy Belgrad). Šapic w lipcu 2018 roku. powołał Serbski Patriotyczny Sojusz (Srpski patriotski savez,

⁵⁸ M. Todorović, *Authoritarianism and COVID-19: A Case Study from Serbia*, „Anthropology Now” 2020, vol. 12, no. 2, s. 82.

⁵⁹ N. Burazer i in., *Izbori u Srbiji 2020...*, s. 6.

⁶⁰ *Prijava za jednokratnu novčanu pomoć od 100 evra počinje 15. Maja*, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Uprava za trezor, [online] https://www.trezor.gov.rs/st/news/2020_04_24/, 2 I 2021.

⁶¹ *Elections in Serbia to be held on 21 June*, Cordmagazine, [online] <https://cordmagazine.com/news/2020-elections-in-serbia-to-be-held-on-21-june/>, 12 I 2021.

⁶² *Serbia Political Briefing: Political Outlook of Post COVID-19 Serbia in 2020*, Weekly Briefing, China-CEE Institute, vol. 30, no. 1, VI 2020, s. 2.

SPAS), który deklarował się jako partia opozycyjna w stosunku do SNS, ale też nie przewidywał współpracy z Sojuszem dla Serbii. W ten sposób SPAS stał się alternatywnym rozwiązaniem m.in. dla wyborców sprzyjających opozycji, którzy mogli czuć się zawiedzeni bojkotem wyborczym Sojuszu dla Serbii.

Przedwyborcze sondaże wskazywały na wyraźne zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej (w granicach 56-61%) oraz dobrych wyników Socjalistycznej Partii Serbii (w granicach 8-11%). Pozostałych 19 komitetów wyborczych praktycznie nie liczyło się w rywalizacji o mandaty poselskie z racji tego, że ich poparcie nie przekraczało progu wyborczego⁶³. Warto odnotować, że bojkot wyborów ze strony Sojuszu dla Serbii nie spowodował drastycznego obniżenia liczby list wyborczych, niemniej z punktu widzenia ideologii politycznej zauważalna była przewaga ugrupowań prawicowych oraz centroprawicowych. W tak zakreślonych realiach politycznych oczywisty był zwycięzca wyborów, z tego też powodu największą niewiadomą pozostawała partycypacja wyborcza. Sondaże okazały się trafne w przypadku dwóch najsilniejszych komitetów wyborczych. Komitet wyborczy obozu rządzącego „Aleksandar Vučić – Dla naszych dzieci” uzyskał poparcie w wysokości aż 60,65%, co przełożyło się na 188 mandatów w 250-osobowym parlamencie. W stosunku do poprzedniej kadencji SNS wraz z koalicjantami pozyskał o 59 mandatów więcej. Natomiast koalicja wyborcza zorganizowana przez Socjalistyczną Partię Serbii zdobyła 10,38% głosów, dzięki którym otrzymała 32 mandaty (o 3 więcej w stosunku do wyborów parlamentarnych z 2016 roku). Trzeci wynik tzn. 3,83% (11 mandatów) pozyskał komitet wyborczy „Aleksandar Šapić – Zwycięstwo dla Serbii”, utworzony przez centroprawicową partię Serbski Patriotyczny Sojusz. Pozostałe mandaty zostały rozdysponowane pomiędzy komitety reprezentujące mniejszości narodowe, które w świetle ordynacji wyborczej nie były zobligowane do osiągnięcia 3% progu wyborczego, tj. Związek Węgrów Wojwodiny (2,23%, 9 mandatów), koalicja Partii Sprawiedliwości i Pojednania oraz Demokratycznej Partii Macedończyków (1%, 4 mandaty), Albańska Demokratyczna Alternatywa (0,82%, 3 mandaty), Partia Demokratycznej Akcji Sandżaku (0,77%, 3 mandaty). Pozostałych 14 komitetów wyborczych, w tym m.in. Serbska Partia Radykalna, Ruch Wolnych Obywateli czy liczący się w poprzedniej kadencji ruch polityczny *Do sta je bilo*, wypracowały poparcie na bardzo niskim poziomie, niepozwalającym uzyskać reprezentację parlamentarną⁶⁴.

⁶³ IPSOS: *Poslednja procena rezultata izbornih lista na parlamentarnim izborima u Srbiji 2020*, Ipsos, [online] https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-06/ipsos_procena_rezultata_parlamentarnih_izbora_za_2020.pdf, 2 II 2021.

⁶⁴ Dane za: *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije, Republički zavod za statistiku*, Beograd, VI 2020, s. 52. Oficjalne wyniki wyborów parlamentarnych z 21 czerwca 2020 roku, zostały opublikowane dopiero 5 lipca 2020 roku, zaistniała także potrzeba przeprowadzenia powtórzonych wyborów w aż 234 lokalach wyborczych. *State of Democracy in Serbia 2020*, Shadow Report, red. N. Todorović Štimplja, Centar savremene politike EU-RS Think Tank, Belgrade 2020, s. 9.

Tab. 1. Wyniki serbskich wyborów parlamentarnych z 21 czerwca 2020 roku

Komitet wyborczy (partia polityczna, lider koalicji)	Liczba oddanych głosów	Procent oddanych głosów	Liczba mandatów	Liczba mandatów w stosunku do wyborów z 2016 roku
<i>Aleksandar Vučić – Za našu decu</i> (Serbska Partia Postępową)	1 953 998	60,65	188	+57
<i>Ivica Dačić – Socijalistička partija Srbije, Jedinstvena Srbija – Dragan Marković Palma</i> (Socjalistyczna Partia Serbii – Zjednoczona Serbia)	334 333	10,38	32	+3
<i>Aleksandar Šapić – Pobjeda za Srbiju</i> (Serbski Patriotyczny Sojusz)	123 393	3,83	11	-
<i>Za kraljevinu Srbiju</i> (Ruch Odnowy Królestwa Serbii)	85 888	2,67	0	-1
<i>Suverenisti (Dosta je bilo)</i>	73 953	2,30	0	-16
<i>Metla 2020</i> (Demokratyczna Partia Serbii)	72 085	2,24	0	-6
<i>Savez vojvođanskih Mađara -István Pásztor</i> (Związek Węgrów Wojwodiny)	71 893	2,23	9	+3
<i>Dr. Vojislav Šešelj – Srpska ra- dikalna stranka</i> (Serbska Partia Radikalna)	65 954	2,05	0	-22
<i>Sergej Trifunović – Pokret Slobodnih građana</i> (Ruch Wolnych Obywateli)	50 765	1,58	0	-
<i>Milica Đurđević Stamenkovski – Srpske stranke Zavetnici</i>	45 950	1,43	0	0
<i>Zdravo da pobjedi</i> (Zdrowa Serbia, Lepsza Serbia)	33 435	1,04	0	-
<i>Akademik Muamer Zukorlić – Samo pravo</i> (Partia Sprawiedliwości i Pojednania, Demokratyczna Partia Macedończyków)	32 170	1,00	4	+2
<i>Ujedinjena demokratska Srbija</i> (Zjednoczona Demokratyczna Serbia)	30 591	0,95	0	-11
<i>Albanska demokratska Alternativa – Ujedinjena dolina</i> (Albańska Demokratyczna Alternatywa)	26 437	0,82	3	+2

Komitet wyborczy (partia polityczna, lider koalicji)	Liczba oddanych głosów	Procent oddanych głosów	Liczba mandatów	Liczba mandatów w stosunku do wyborów z 2016 roku
<i>SDA Sandžaka – dr. Sulejman Ugljanin</i> (Partia Demokratycznej Akcji Sandżaku)	24 676	0,77	3	+1
<i>Pokret Levijatan – Živim za Srbiju</i> (Ruch Lewiatan)	22 691	0,70	0	-
<i>Grupa građana: 1 od 5 miliona</i> (Grupa mieszkańców: 1 z 5 milionów)	20 265	0,63	0	-
<i>Koalicja za mir</i> (Partia Liberalno-Demokratyczna)	10 158	0,32	0	-4
<i>Narodni blok</i> (Blok Narodowy)	7 873	0,24	0	-5
<i>Nek maske padnu</i> (Partia Zielonych)	7 805	0,24	0	-2
<i>Ruska stranka</i> (Partia Rosjan)	6 295	0,20	0	0
głosy nieważne + karty nieumieszczone w urnach wyborczych	121 300	3,77	0	0
wszystkie oddane głosy	3 221 908	100	250	-
zarejestrowani wyborcy/partycypacja wyborcza	6 584 376	48,93	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, VI 2020, s. 8, 52.

Poziom partycypacji wyborczej nie spełnił oczekiwań bojkotującego wybory Sojuszu dla Serbii. Wprawdzie zaledwie 48,93% uprawnionych osób wzięło udział w wyborach i była to najniższa frekwencja w historii Republiki Serbii po 2000 roku⁶⁵, należy jednak zaznaczyć, że w poprzednich wyborach parlamentarnych odsetek ten był niewiele wyższy (w 2016 roku: 56,07%; w 2014 roku: 53,09%)⁶⁶. Z pewnością bojkot Sojuszu dla Serbii przełożył się na niższą partycypację Serbów w wyborach, ale też należy mieć na uwadze wciąż napiętą sytuację społeczną związaną z pandemią koronawirusa. W tak zakreślonych realiach część obywateli Serbii zrezygnowała ze swojego prawa wyborczego, obawiając się o zdrowie i życie. Stanowczo należy zaznaczyć, że niska partycypacja wyborcza przekłada się na słabszy mandat polityczny zwycięskiej koalicji. Wynik SNS na poziomie blisko 61% jest niewątpliwie imponujący, zwłaszcza w stosunku

⁶⁵ *State of Democracy in Serbia 2020*, s. 8.

⁶⁶ Dane za: *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, III 2014, s. 8; *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, IV 2016, s. 8.

do wyborów z 2016 roku, w których osiągnięto nieco ponad 48-procentowe poparcie. Niemniej jednak przy obniżonej partycypacji, z punktu widzenia liczby głosów, ten stosunek nie jest aż tak zauważalny. W roku 2016 koalicja SNS uzyskała 1 823 147 głosów, natomiast cztery lata później 1 953 998 głosów⁶⁷. Uprawniony jest wniosek, że SNS wciąż cieszyła się dużym zaufaniem społecznym, ale też nie nastąpił dynamiczny wzrost liczby zwolenników tejże partii. Nie można jednak zapominać, że SNS systematycznie umacnia się na serbskiej scenie politycznej, tzn. z wyborów na wybory osiąga lepsze rezultaty. Wystarczy wspomnieć, że jeszcze w 2012 roku ugrupowanie to, wprowadzając 73 posłów do serbskiego parlamentu, zgromadziło „tylko” ok. 940 tys. głosów⁶⁸. W okresie kolejnych ośmiu lat wynik ten podwojono, co należy uznać za wielki sukces polityczny i prognostyk na przyszłość. W przypadku Serbii – państwa, w którym od dwóch dekad zachodzą głębokie zmiany ustrojowe i polityczne, nie sprawdził się scenariusz szybkiej alternacji władzy. Kompromitacja partii liberalnych, proeuropejskich w pierwszej dekadzie XXI wieku była na tyle poważna, że w kolejnych odsłonach wyborczych stronnictwa te nie były w stanie nawiązać rywalizacji z coraz mocniejszą Serbską Partią Postępu.

Warto zaznaczyć, że pomimo znakomitego wyniku wyborczego SNS i faktycznej możliwości powołania rządu większościowego, przez kolejnych kilka miesięcy trwały negocjacje w zakresie utworzenia koalicji rządowej. Ostatecznie 28 października 2020 roku Zgromadzenie Narodowe udzieliło wotum zaufania nowemu rządowi, na którego czele stanęła dotychczasowa premier Ana Brnabić. Tym razem już „tradycyjna” koalicja SNS-SPS została poszerzona o SPAS i kilka mniejszych satelickich partii. W tym kontekście należy mieć jednak na uwadze, że jeszcze przed utworzeniem rządu prezydent Serbii Aleksandar Vučić zapowiedział, że najpóźniej na początku kwietnia 2022 roku odbędą się przedterminowe wybory parlamentarne⁶⁹. Tym samym przedstawiciele organów władzy ustawodawczej oraz wykonawczej powołani w następstwie wyborów z 2020 roku będą realizować swoje funkcje przez niespełna dwa lata.

PODSUMOWANIE

Wybory parlamentarne z 21 czerwca 2020 roku pomimo trudnej i skomplikowanej sytuacji społecznej w Serbii przyniosły kolejne zwycięstwo dla Serbskiej Partii Postępu. W ten sposób partia ta utrzymała swoją przewagę polityczną w stosunku do innych ugrupowań, która przejawia się m.in. zdominowaniem organów władzy ustawodawczej (parlament) i wykonawczej (rząd, prezydent). Sytuacja ta nie jest tylko następstwem dobrze realizowanej taktyki politycznej SNS wspartej populizmem, ale też konsekwencją

⁶⁷ Dane za: *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, IV 2016, s. 46.

⁶⁸ Dane za: *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije i za predsednika Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, V 2012, s. 9.

⁶⁹ K. Pawłowski, *Powołanie nowego rządu w Serbii*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 281(184), 4 XI 2020, s. 5.

uwarunkowań politycznych i gospodarczo-społecznych, jakie kształtują się od dekad⁷⁰. Wśród ważniejszych przyczyn takiego stanu rzeczy należy wskazać na problem integralności terytorialnej Serbii spowodowanej jednostronnym aktem niepodległości Kosowa, który naturalnie przełożył się na wzmocnienie wśród Serbów poglądów promujących ochronę interesów narodowych. Nie można zapominać, że „utrata” Kosowa miała miejsce w okresie rządów partii o prounijnym nastawieniu (Demokratyczna Partia Serbii, Partia Demokratyczna), które kreowały serbską politykę po 2000 roku. Tym samym w drugim dziesięcioleciu XXI wieku Serbowie ponownie znaleźli się w skomplikowanym położeniu geopolitycznym, w uproszczeniu ujmując – między integracją europejską a ochroną interesów narodowych przy wsparciu bliskiej politycznie i społecznie Rosji. Zostały wykreowane idealne warunki dla „nowej” siły politycznej, która z łatwością mogła przechwycić „zawiedziony” elektorat i stworzyć przeciwwagę dla dotychczasowej władzy. Zapoczątkowany w 2008 roku proces alternacji władzy okazał się na tyle skuteczny, że dwanaście lat później wciąż zauważalny jest progres umacniania się jednej opcji politycznej – Serbskiej Partii Postępowej. Głęboki kryzys partii opozycyjnych nadal postępuje, przez co kolejne próby stworzenia wspólnego bloku przeciw SNS stają się bezskuteczne. W założeniu Sojusz dla Serbii pomimo błędów taktycznych z lat 2018-2020 wciąż może stanowić podłoże dla alternacji władzy w państwie serbskim. Masowe i długotrwałe protesty „*Jedan od pet miliona*”, przerwane przez epidemię koronawirusa uwiarydomiły, że część społeczeństwa domaga się zmian. Należy jednak podkreślić, że żądania różnych środowisk społecznych i politycznych bez alternacji władzy nie zostaną zrealizowane. W tym kontekście zauważalnym dylematem dla ugrupowań opozycyjnych jest kwestia głębokiego zróżnicowania ideologicznego, które utrudnia konsolidację organizacyjną. Z pewnością słabością jest również brak silnego lidera, który mógłby konkurować z Aleksandarem Vučićem. Czynnikiem społecznym dla alternacji władzy w Serbii jak najbardziej jest spełniony, ale bez „trwałego” katalizatora w postaci zjednoczonej opozycji lub nowej siły politycznej, Serbska Partia Postępowa przez kolejne lata pozostanie u władzy i niewykluczone, że rok 2020 nie jest momentem najlepszych osiągnięć tej partii.

BIBLIOGRAFIA

- All Data Nations in Transit 2005-2020*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>.
- Bazić J., *Relations of Serbia and European Union: Socio-Historical Determinants and the Contemporary Political Issues*, „Politeja” 2019, no. 3(60), s. 303-322, <https://doi.org/10.12797/Politeja.16.2019.60.20>.
- Biernat A., *Serbia Acceleration? The Priorities of the New Government in Belgrade*, „Pulaski Policy Paper” 2014, no. 9, s. 1-6.

⁷⁰ A. Castaldo, *Back to Competitive Authoritarianism? Democratic Backsliding in Vučić's Serbia*, „Europe-Asia Studies” 2020, vol. 72, no. 10, s. 1626.

- Bochsler D., *Political Parties in Serbia*, [w:] *Party Politics in the Western Balkans*, red. V. Stojarová, P. Emerson, Abingdon 2010.
- Bojovic V., Manojlovic S., *Corruption and Financing of Political Parties – Case of Serbia*, OBE-GEF Working Papers 021, OBEGEF Working Papers on Fraud and Corruption, 2013.
- Budućnost Srbije: Predsednik Vučić danas u Vranju započinje kampanju*, Krusevac Press, 7 II 2019, [online] <https://krusevacpress.com/buducnost-srbije-predsednik-vucic-danas-u-vranju-zapocinje-kampanju/>.
- Bujwid-Kurek E., *Legitymizacja ustroju politycznego państw poługosłowiańskich*, Kraków 2019.
- Bujwid-Kurek E., *Pandemicznie doświadczony świat COVID-19 – reakcja rządów państw poługosłowiańskich. Casus stanu wyjątkowego w zarysie refleksji politologicznej*, „Horyzonty Polityki” 2020, vol. 11, nr 36, s. 59-82, <https://doi.org/10.35765/hp.1959>.
- Bujwid-Kurek E., *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej: dzieje, ustrój, konstytucja*, Kraków 2012.
- Burazer N. i in., *Izbori u Srbiji 2020. Urušavanje poverenja u demokratski proces*, Fondacija Friedrich Ebert, Kancelarija Beograd, VIII 2020.
- Castaldo A., *Back to Competitive Authoritarianism? Democratic Backsliding in Vučić's Serbia*, „Europe-Asia Studies” 2020, vol. 72, no. 10, s. 1617-1638, <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1817860>.
- Castaldo A., Pinna A., *De-Europeanization in the Balkans. Media Freedom in Post-Milošević Serbia*, „European Politics and Society” 2018, vol. 19, no. 3, s. 264-281, <https://doi.org/10.1080/23745118.2017.1419599>.
- Cichosz M., *Partie i systemy partyjne w Serbii*, [w:] *Republika Serbii. Aspekty polityki wewnętrznej i międzynarodowej*, red. A. Jagiełło-Szostak, Wrocław 2016.
- Code of Good Practice in Electoral Matters*, Guidelines and Explanatory Report, Adopted by the Venice Commission at its 51st and 52nd sessions, Venice, 5-6 July and 18-19 October 2002.
- Corruption Perceptions Index 2012*, Transparency International, [online] <https://www.transparency.org/en/cpi/2012/table/srb>.
- Corruption Perceptions Index 2014*, Transparency International, [online] <https://www.transparency.org/en/cpi/2014/index/srb>.
- Democracy Index 2020: Serbia Given Lowest Grade since 2006*, [online] https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/democracy-index-2020-serbia-given-lowest-grade-since-2006/.
- Ekspozé nove Vlade Aleksandra Vučića– 9. avgust 2016*, Nova srpska politička misao, 11 VIII 2016, [online] <http://www.nspm.rs/dokumenti/ekspozé-nove-vlade-aleksandra-vucica-9.-avgusta-2016.html>.
- Elections in Serbia to Be Held on 21 June*, Cordmagazine, 5 V 2020, [online] <https://cordmagazine.com/news/2020-elections-in-serbia-to-be-held-on-21-june/>.
- Hebda W., *Croatian and Serbian War Crimes, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, and the Judicial Systems of Serbia and Croatia*, „Sprawy Narodowościowe” 2020, no. 52, s. 1-15, <https://doi.org/10.11649/sn.2050>.
- Hebda W., *Kosovo Status According to Students of the University of Zagreb and the University of Belgrade*, „Politika Nacionalne bezbednosti” 2020, vol. 18, no. 1, s. 201-219, <https://doi.org/10.22182/pnb.1812020.9>.

- Hebda W., *Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018.
- Hebda W., *The Republic of Serbia: Stuck in the Grey Zone of Democratization?* „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, vol. 18, nr 3, s. 173-194, <https://doi.org/10.36874/RIESW.2020.3.8>.
- IPSOS: *Poslednja procena rezultata izbornih lista na parlamentarnim izborima u Srbiji 2020*, Ipsos, 18 VI 2020, [online] https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-06/ipsos_procena_rezultata_parlamentarnih_izbora_za_2020.pdf.
- Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, III 2014.
- Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije i za predsednika Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, V 2017.
- Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, IV 2016.
- Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine Republike Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, VI 2020.
- Izbori za predsednika Srbije*, Republički zavod za statistiku, Beograd, IV 2017.
- Izjava o preliminarim nalazima i zaključcima, KDILJP Specijalna misija za procenu izbora, Republika Srbija – Parlamentarni izbori, 21. Jun 2020.g.*, Organization for Security and Co-operation in Europe, 22 VI 2020, [online] <https://www.osce.org/files/f/documents/d/f/455164.pdf>.
- Konstytucja Republiki Serbii*, przeł. E. Bujwid-Kurek, Warszawa 2018.
- Korzeniewska-Wiszniewska M., *Dynamics of the Serbian EU Accession Process – Key Issues and the Challenges of State Democratization in an Era of Populism*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, vol. 17, nr 4, s. 49-77, <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.4.3>.
- Marczewska-Rytko M., *Teoretyczne aspekty współczesnego populizmu*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2011, nr 4, s. 22-31.
- Mikucka-Wójtowicz D., *The Chameleon Nature of Populist Parties: How Recurring Populism is Luring „the People” of Serbia and Croatia*, „Europe-Asia Studies” 2019, vol. 71, no. 3, s. 450-479, <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1590534>.
- Miljković M.D., „1 od 5 miliona” 13. Aprila – „Svi kao jedan”, „Balkanska slobodna reč” 2020, 13 IV, [online] <https://balkanskapravila.com/1-od-5-miliona-13-aprila-svi-kao-jedan>.
- Mladenov Jovanović S., „One out of Million”: Serbia’s 2018 – 19 Protests against Dictatorship, the Media, and the Government’s Response, „Open Political Science” 2019, no. 2, s. 1-8, <https://doi.org/10.1515/openps-2019-0001>.
- Morelli V.L., *Serbia: Background and U.S. Relations*, Congressional Research Service, Updated August 7, 2018.
- Novaković G., *Paralelna stvarnost srpske skupštine*, „Politika” 2008, 1 X, [online] <http://www.politika.rs/scc/clanak/57771/Paralelna-stvarnost-srpske-skupstine>.
- Orlović S., *Parties and the Party System of Serbia and European Integrations*, „Journal of Southern Europe and the Balkans” 2008, vol. 10, no. 2, <https://doi.org/10.1080/14613190802146356>.
- Patalakh A., *Emotions and Identity as Foreign Policy Determinants: Serbian Approach to*

- Relations with Russia*, „Chinese Political Science Review” 2018, vol. 3, s. 1-34, <https://doi.org/10.1007/s41111-018-0105-3>.
- Pawłowski K., „*Jedan od pet miliona*”: protesty społeczne w Serbii, „Prace Instytutu Europy Środkowej” 2019, nr 3, s. 1-66.
- Pawłowski K., *Powołanie nowego rządu w Serbii*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 281(184), 4 XI 2020.
- Pawłowski K., *Wybory w Serbii: spodziewane zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 212(115), 26 VI 2020.
- Prijava za jednokratnu novčanu pomoć od 100 evra počinje 15. Maja*, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Uprava za trezor, 24 IV 2020, [online] https://www.trezor.gov.rs/sr/news/2020_04_24/.
- Radeljić B., Đorđević V., *Clientelism and the Abuse of Power in the Western Balkans*, „Journal of Balkan and Near Eastern Studies”, vol. 22, no. 5, s. 597-612, <https://doi.org/10.1080/19448953.2020.1799299>.
- Russell M., *Serbia at Risk of Authoritarianism*, European Parliamentary Research Service, V 2019, [online] [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637944/EPRS_BRI\(2019\)637944_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637944/EPRS_BRI(2019)637944_EN.pdf).
- Serbia Political Briefing: Political Outlook of Post COVID-19 Serbia in 2020*, Weekly Briefing, China-CEE Institute, vol. 30, no. 1, VI 2020, [online] <https://china-cee.eu/2020/06/16/serbia-political-briefing-political-outlook-of-post-covid-19-serbia-in-2020/>.
- Serbian Parliamentary Election Monitoring*, First Interim Report, March 24–April 3, Center for Research, Transparency and Accountability–CRTA, Belgrade 2016.
- Simović D., *Vanredno stanje u Srbiji: ustavni okvir i praksa povodom pandemije COVID-19*, „Sveske za javno pravo” 2020, no. 39, s. 3-20.
- Spasojević D., *Riding the Wave of Distrust and Alienation – New Parties in Serbia after 2008*, „Politics in Central Europe” 2019, vol. 15, no. 1, s. 139-162, <https://doi.org/10.2478/pce-2019-0006>.
- State of Democracy in Serbia 2020*, Shadow Report, red. N. Todorović Štiplija, Centar savremene politike EU-RS Think Tank, Belgrade 2020.
- Statement of Preliminary Findings and Conclusions, Parliamentary Elections, 21 June – Serbia 2020*, International Election Observation Mission, European Network of Election Monitoring Organizations, 22 VI 2020.
- Stojic M., *The Changing Nature of Serbian Political Parties’ Attitudes Towards Serbian EU Membership*, „SEI Working Paper” 2010, no. 122, s. 1-52, [online] <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-24.pdf&site=266>.
- Todorović M., *Authoritarianism and COVID-19: A Case Study from Serbia*, „Anthropology Now” 2020, vol. 12, no. 2, s. 80-85, <https://doi.org/10.1080/19428200.2020.1825305>.
- Trial Judgement Summary for Vojislav Šešelj*, Judgement Summary, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, The Hague, 31 III 2016.
- Wojnicki J., *System partyjny Serbii*, [w:] *Partie i systemy partyjne państw bylej Jugosławii*, red. K. Krysiel, J. Wojnicki, Pułtusk–Warszawa 2009.
- Zakon o finansiranju političkih aktivnosti*, „Službeni Glasnik RS”, br. 43/2011, 123/2014 i 88/2019.
- Zakon o političkim strankama*, „Službeni Glasnik RS”, br. 98/2006 i 61/2015.

Wiktor HEBDA – doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego główne zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki bezpieczeństwa energetycznego oraz kwestii politycznych i gospodarczo-społecznych państw Europy Środkowej, Wschodniej i Bałkanów, ze szczególnym uwzględnieniem państw pojugosłowiańskich. Jest autorem dwóch monografii (*Serbsko-chorwackie stosunki polityczne na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2018; *Polityka oraz sektor energetyczny w wybranych państwach Europy Południowo-Wschodniej*, Kraków 2019) oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych. W okresie ostatnich kilku lat realizował projekty naukowe finansowane m.in. przez Narodowe Centrum Nauki, Narodową Agencję Wymiany Akademickiej, rząd Republiki Serbii oraz rząd Republiki Słowacji, prowadząc badania w Chorwacji, Serbii, Austrii i na Słowacji.